

Ásatás Várpalotán

(1963)

A Várpalotától DNY-ra fekvő Unio (egykor Szücs-féle) homokbánya 1933-ban vált nevezetes lelőhelyé, amikor Rhé Gyula veszprémi muzeumi igazgató a nyár folyamán végzett ásatások során 32 langobard és 4 avar sirből álló temetőt tárt fel itt. A feltárástól a feldolgozásig eltelt közel negyedszázad alatt az ásató halála és a II. világháború utáni években az ásatás eredeti dokumentumai elkallódtak, úgyhogy a publikáció Rhé csonka kéziratán kívül csak a muzeumban utólag készült szkématis csontvázlapokra, a hiányossá vált anyagra és a fennmaradt leletfényképekre tudott támaszkodni. Ezekből azonban két alapvetően fontos kérdés t. i. hogy Rhé vajon a temetőt teljesen feltárta-e és hogy mi a viszonya a 4 avar sirnek a langobard temetőhöz, nem volt megoldható.

Rhé ásatási térképének külföldön megmaradt másolatának megismerése illetve közzlése is csak részben enyhítette ezeket a hiányokat. A térképen ugyanis a kutatási határok nincsenek feltüntetve. Ez a temetőben talált langobard és avar sírok viszonyával kapcsolatban továbbra is a legkülönbözőbb fantáziadus elképzelésekre adott lehetőséget, mivel egyrészt sem az adatokból sem a térképből nem tűnik ki, hogy Rhé milyen mértékben tárta fel a langobard temetőt, másrészt, hogy az avar sírok ténylegesen ehhez a temetőhöz tartoznak-e avagy egy még fel nem tárt nagyobb avar sirmezőhöz.

A zavart bizonyos mértékig még fokozták a térképen szereplő I-XII. és A. -val számozott ovális, négyszögletes, stb. alaku jelzések, amelyekről sem a veszprémi muzeumban fennmaradt feljegyzések, sem a térkép közzléje - aki pedig saját állítása szerint első kézből Rhétől kapta az adatokat - nem szólnak. De tovább növelték a zavart azok a külföldön napvilágot látott "adatok" is, amelyek arról tudósítanak, hogy 1943/44-ben ugyanezt a temetőt tovább ásták és újabb 37 germán és avar sirt tártak volna fel, tehát a temető teljes sirszáma 73 lenne. Erről a későbbi ásatásról már a hazai feldolgozás megírta, hogy nem az Unio homokbánya környékén, hanem Várpalota belső területén végezte Nagy László (Szücs féle fatelep), - ugyanazon a helyen,

ahol 1962-63-ban az új gimnázium építése alkalmával végzett leletmentések eredményeként a korai avar sírok száma már meghaladta a százat.

1961-ben a veszprémi múzeumban előkerült Rhé várpalotai helyszíni feljegyzéseinek egy része, több olyan adattal (pl. sírvázlatokkal, sírformákkal, méretekkel és metszetekkel), amelyekről korábban nem tudtunk. A két alapvető kérdéstről, a temető feltártságának mértékéről és a római számokkal jelölt jelenségekről azonban semmiféle felvilágosítást sem tartalmazott. Az ásatás szemtanuja Faller Jenő professzor arra emlékezett, hogy Rhé váratlanul megszakította az ásatásokat, mivel egy külföldi kutató túlzott érdeklődése miatt nem tartotta a temető feltárását időszerűnek.

Az elmúlt években teljesen feltárt 81 síros hegykői és 90 síros szentendrei langobard temetők magas sírszáma, nemkevésebbé a még mindig nyitvamaradt kérdések tisztázására 1963. aug. 26. - szept. 7. között, a MTA II. o. és az ELTE Régészeti Tanszék költségén helyszíni kutatást és ásatást kezdtem Várpalotán.

Rhé ásatására még többen emlékeztek, többek között sikerült annak a földnek az egykori gazdájával is beszélnem, aki szántás közben azt a 2. sírt találta, amely Rhé leletmentő ásatását közvetlenül szükségessé tette. A temető egykori pontos fekvésének megállapítása - noha a homokbánya területe azóta északi és déli irányban többszörösére növekedett - nem okozott különösebb nehézséget. A lelőhely egy egykori folyótól és mocsaraktól védett nagy ovális homokdomb nyugati szélén fekszik, a dombnak a folyó felé lejtő oldalán. A lejtős területen a bánya nem terjeszkedett jelentős mértékben (számításaim szerint legfeljebb 4-5 m-rel huzódik lejjebb, mint 1933-ban) tehát a temetőt számottevő további kár nem érthette. A lapos vizenyős területbe futó rézsű eleve valószínűtlenné tette azt is, hogy ebben az irányban még kiterjedt temetőre akadjunk.

Az ásatás megkezdésével egyidőben Bartos Gyula tanár múzeumi megbízott szivessége révén egy meglepően fontos dokumentumba nyertem betekintést. Egy a közelmúltban elhunyt amatőr helytörténet-kutató hagyatékából vaskos napló került a várpalotai múzeum birtokába, amely Rhétől nyert adatokon kívül a szemtanu néhány értékes megfigyelését is megőrizte. A napló a langobard sírok jellemzése után megemlékezik különböző alaku tűzhelyekről, gödrökről, égett foltokról és putri lakásokról, amelyekből számos

cserép, sok hamu és állatcsont került elő. Rhé ezeket részben őskorinak, részben középkorinak tartotta, de nem fordított különösebb figyelmet rájuk. Érdekességként említem még, hogy a Lénárt féle napló megőrizte a langobard temető térképének másolatát (!) és az ásatáson készített fényképek 6x9 cm-es levonatát, köztük olyan felvételeket is, amelyekről ma már sem negatív sem pozitív nem található a veszprémi muzeumban. Rhé ásatásait a napló befejezettnek sejtí, amivel közvetve arra is utal, hogy a sírok elfogytak, vagy annyira megritkultak, hogy a további módszeres kutatásnak nem volt értelme.

A hitelesítő ásatás a napló adatait igazolta. A lelőhely körül többméteres sávban gépi és kézi erővel végzett kutatásunk egyetlen további sirt sem eredményezett. A temetőt tehát - minden jel szerint - Rhé 1933-ban teljesen feltárta! A várpalotai langobard temető ezzel a teljesen feltárt temetők sorába lépett, az eltemetett közösség sírszáma, belső szerkezete és statisztikai értékelése, valamint a langobard temető és az avar sírok viszonya tekintetében a Rhé féle térkép mérvadó, teljesnek tekinthető. Ezen a tényen semmit sem változtatnak azok az adatok, amelyek a temető legnyugatibb szélén kb. 10 évvel ezelőtt előkerült mellékletnélküli csontvázról, a homokbánya ÉK-i felében pedig bizonytalan koru sírokról szólnak. Mint hitelesítő ásatásunkból kiderült a homokdomb az őskortól a középkorig különböző népeknek szolgált települ és temetőül (többek között a bánya ÉK-i felében szét-dult sírok egy honfoglaló magyar temetőhöz tartoztak) - azt hiszem ez az egyetlen reális magyarázat a langobard temető közelében talált korai avar családi sírcsoportra is.

Kutatásainkat a domb más pontjaira is kiterjesztve, tisztáztuk a Rhé féle térképen szereplő egyéb jelzéseket is. A langobard temető É-i oldalán - ahol Rhé a legtöbb gödröt jelzi - mintegy 12 m széles sávban mellékletnélküligödrök és ideiglenesen használt szabadtéri tüzhelyek keverednek. Más helyen végzett réteg megfigyeléseinkből valószínű, hogy nagyobb részük a lengyeli kulturába tartozik.

A Rhénél A.-val jelzett, mintegy 3 x 4 m-es négyszögletes jel középkori házat jelöl. Ezekről a középkori házakról szeretnék most itt még bővebben beszámolni.

A középkori falura a temetőtől É-ÉNy-i irányban akadtunk, a Rhé-

től feltárt épületmaradvány valószínűleg a telep legszélső háza lehetett. A házak a kemény, csak csákannyal feltörhető 25-30 cm-es humuszos-köves réteg alatt, mintegy 70-80 cm-re vannak a földbe mélyítve. Az általunk feltártak É-D-i sorban követték egymást, a szomszédos telkeken földmunkát végző tulajdonosok elbeszélése alapján azonban másirányú utcákkal is számolni lehet. A házak mérete különböző (3x4, 4x5 m) alakjuk lekerekített sarku, szabálytalan négyszögletes.

Az 1. ház két hosszanti végének közepén egy-egy nagyméretű, kézi-szerszámmal ásott cölöplyukat, szélein pedig néhány kisebb cölöplyukat lehetett megfigyelni. DK-i sarkában agyagba ágyazott kövekből épített patkóalaku tűzhely foglalt helyet, közvetlenül mellette félig szétrombolt, ismeretlen rendeltetésű másik kőtűzhellyel. A ház padlóján talált vas sarkantyú és a változatos munkákkal diszitett cserepek (egyedül az 1. házban 16 különféle bekarcolt és beszurkált mintát lehetett megfigyelni) arra a meglepő feltetelezésre vezettek, hogy a ház - jelen keltezési ismereteink szerint - a 10. vagy 9. században épült.

Az 1. háztól mintegy másfél-két méterre következett a 2. ház. Ez az előzőnél nagyobb méretű (1. kép), cölöplyukat mégis csak D-i végében találtunk - igaz, egy közbejött felhőszakadás ezt a házat annyira tönkretette, hogy további kutatására nem is volt többé mód - DK-i sarkában kövekből épített patkóalaku tűzhely volt, DNy-i negyedében egy alig néhány centiméterre a földbe mélyített, enyhén vörösre égetett szegélyű, közalaku mélyedés végül ÉK-i felében, nyilván ülőhelyül szolgáló, nagy kő került elő. A ház ÉNy-i sarkában feltárt mély ovális gödör a ház padlójával ellentétben semmiféle leletet nem tartalmazott, alja vörösre volt égetve. Későbbi megfigyeléseink alapján nem kizárt, hogy lengyeli tűzhelygödör lehetett, amely a köves talajban nem vált el világosan a később ráépített kis ház gödrétől. A házban elég nagy számban találtunk cserepet és állatcsontot.

A sorban következő 3. ház kisebb, mint két szomszédja. Tűzhelye szét volt rombolva (2. kép) és egy bizonytalan kora edényen kívül semmiféle lelet nem volt benne. A szerkezetre a ház É-i és D-i végén elhelyezkedő nagyobb méretű tetőt-tartó cölöpök és a tetőt két oldalon alátámasztó két sor karó alapján itt nyertük a legvilágosabb képet. A ház ÉK-i felében megtaláltuk a padlóba vágott 50 cm mély, téglalap alaku, ülésre szolgáló u. n. munkagödört.

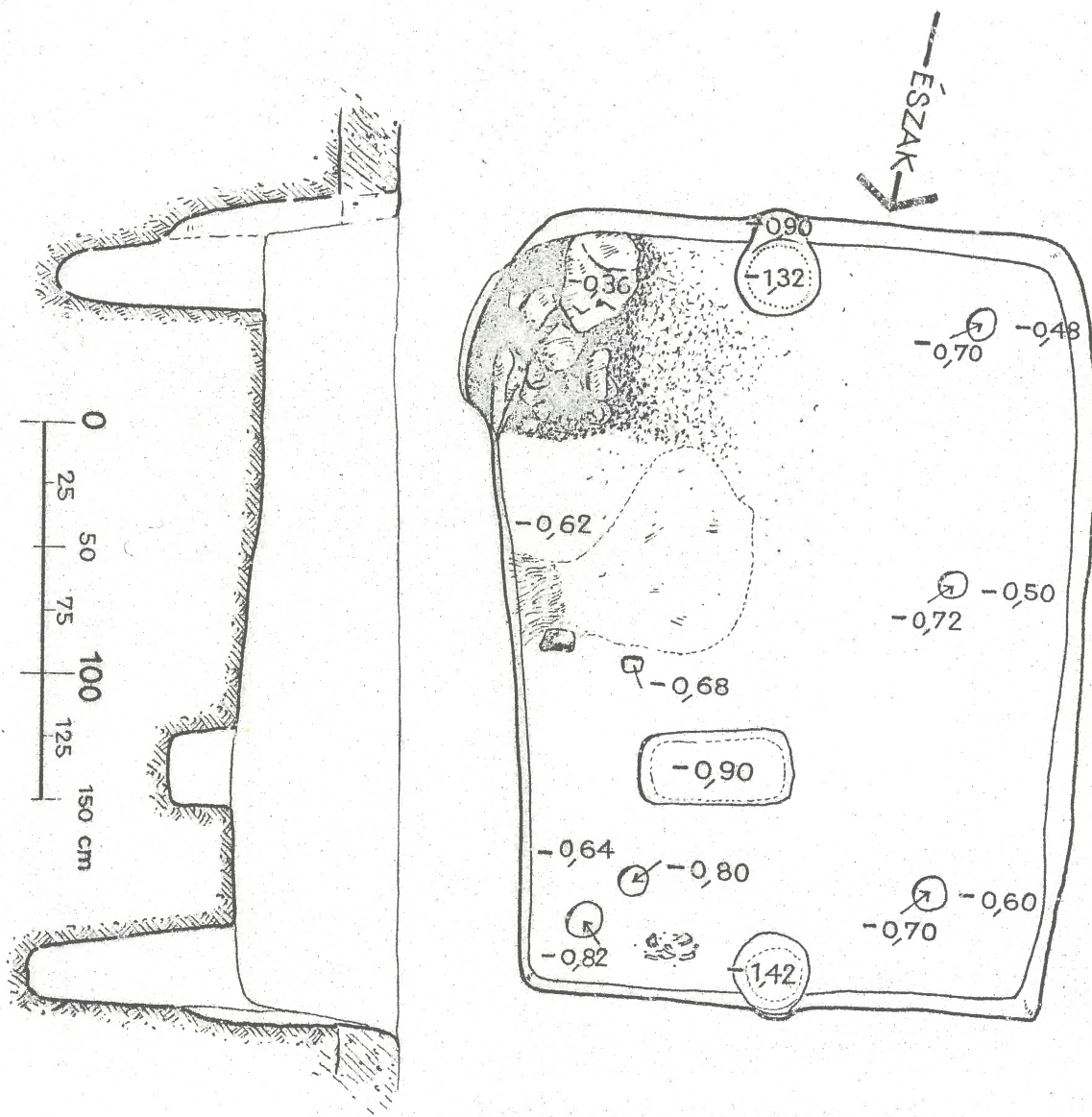

Abb. 1. kép

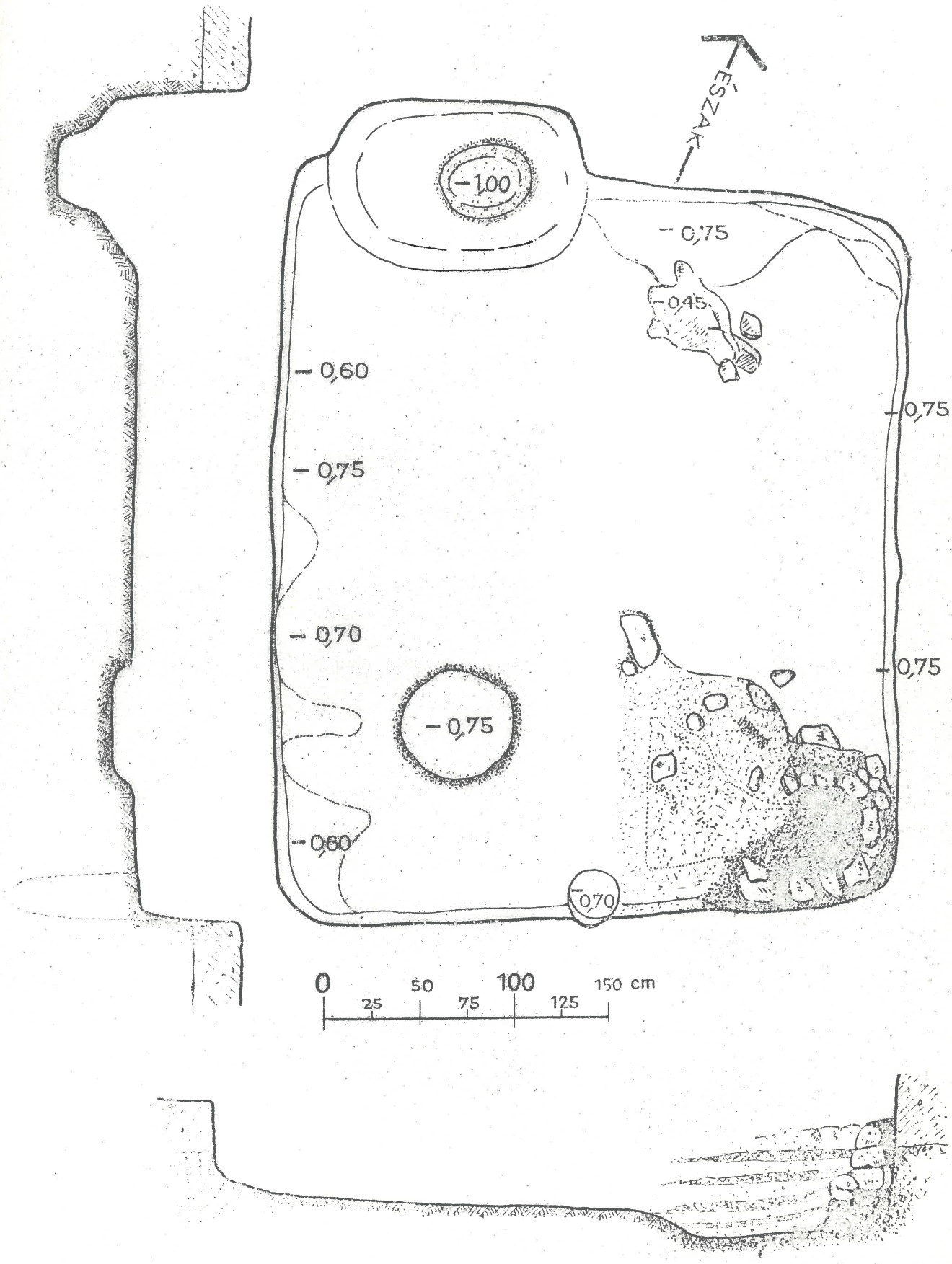

Abb. 2. kép

Félig földbemélyített, patkóalaku kőtűzhellyel ellátott házaink egész Kelet- és Dk-Európában elterjedt, és általában a 7-9. századra keltezett típusba tartoznak. Teljesen hasonlókat, vagy közeli rokonaikat a Volgától Románián át Bulgáriáig, Szlovákián át Csehorszáig ismerjük, tehát elsősorban a koraközépkori szláv népek laktak ilyen házakban, de a belája vjezsai ásatások tanúsága szerint más népek is építhettek ugyanilyeneket. Az etnikum és keltezés kérdésében csak további ásatások és az anyag feldolgozása után látunk majd tisztábban.

További ásatásaink során visszatérünk az 1. ház környékére. Ott került elő a legtöbb lelet, köztük azok az ökölnyi nagyságu vastömbök, amelyek érdeklődésünket elsősorban felkeltették.

Az 1. háztól NY-ra egy lengyeli gödör fölé épített (amiért a lengyeli gödröt csak kisméretben tudtuk kibontani) ovális alaku, kövekből épített kőtűzhelyet vagy vasizzitót (?) találtunk. Előtte másfél méterre, hamuval és szeméttel töltött mély gödör volt, a hamu között és a tűzhely közelében vastömbökkel. A tűzhelyet további vizsgálatok céljából gondosan betemettük.

A tűzhelytől D-re bukkantunk a legnagyobb méretű, szabálytalan ovális alaku mintegy 15x6 méteres közösségi épületre (?) vagy műhelyre(?), amelynek azonban ásatásunk során még felét sem tudtuk kibontani. A gödörház mélyebb volt, mint az addig feltárt házak, középen elérte a 110 cm-t is. A középső legmélyebb gödör körül, mintegy fél m-rel magasabb szinten a ház falához közel, szabályos sorrendben egymás után 5 szétdult tűzhely maradványait találtuk. Körülöttük és a középső mély gödörben vastag hamuréteg között igen nagyszámu cserép, rengeteg állatcsont (közte lócsontok) és mintegy 10 kg-nyi vastömb jött eddig elő. A ház teljes feltárása során még meglepő eredményekre, de mindenesetre nagyszámu leletanyagra számíthatunk.

A megvizsgált teleprésztől K-re mintegy 25 m-re nyitott kutató szelvényben jóminőségű, vörösre égett kemény, tapasztott padlóra vagy kemence tüzelőterére akadtunk, kibontására azonban nem került sor.

Az ásatásaink színhelyéül szolgáló városi réttel szomszédos családi házak építésekor, továbbá az udvarokon és kertekben végzett földmunkák során az általunk feltártakkal egyező kőtűzhelyes házakra akadtak, amelyek

révén a falu É-i határát hozzávetőlegesen sikerült megállapítani. 3. házunktól nem messze szőlőültetés közben kis mélységben "oldalukon kuporgó" tehát zsugorított csontvázat találtak, nyilván a lengyeli kultúra sirjait. Ásatási területünktől mintegy 75 m-re a folyó felé eső meneteles domboldalon nagyobb csontvázas temetőről kaptunk hírt, minden bizonnyal a most felfedezett telep lakóinak sirjairól. A temető egyik fele házhelyeken fekszik, egy része azonban valószínűleg megvizsgálható.

A várpalotai középkori telep feltárását a veszprémi Bakonyi Muzéummal karöltve, vaskohászattal-vasművészettel foglalkozó kutató bevonásával a következő évben folytatni szeretnénk. Az eddigiekből azt tudjuk többkevesebb biztonsággal, hogy a házakat csak rövid ideig használták, de hogy ez közelebbről mikor volt, és miért hagyták el falujukat, azt a következő ásatások deríthetik fel.

Bóna István

Ausgrabungen in Várpalota

Aufgabe der im August-September 1963 vom Verfasser geleiteten Ausgrabungen auf dem Gelände der Unio-Sandgrube in Várpalota (Komitat Veszprém) war es, die Glaubwürdigkeit des 1933 von Gyula Rhé freigelegten völkerwanderungszeitlichen Gräberfeldes mit 32 langobardischen und 4 frühawarischen Bestattungen zu bezeugen.

Eine Durchforschung des Erdbodens in weiten Umkreis des Gräberfeldes ergab, dass Gy. Rhé seinerzeit das ganze Gräberfeld ausgegraben hatte. Es waren weder während der vergangenen zwanzig Jahre bei Erdarbeiten, noch bei der Forschungsgrabung laufenden Jahres neuere Gräber zutage gekommen.

Doch kam bei den Ausgrabungen eine Dorfsiedlung des 9. Jhs. zum Vorschein. Freigelegt wurden drei Wohnhäuser (Abb. 1-2.), ein Eisenschmelzofen und ein Teil einer grossangelegten Schmiedewerkstatt, mit reichen Keramik- und Eisenfunden. Die Freilegung des Dorfes wird 1964 fortgesetzt.